Свояк пана Ходачківського Никифор Твардовський приїхав до нього надвечір. Кинув повіддя слугам і ледве не вбіг у покій, де пан Ходачківський догризав ногу дикого вепра. Густо заливав м'ясиво міцною наливкою, і від того обличчя в пана Ходачківського було набрякле й червоне. За столом сиділо ще з шестеро, тож Никифор Твардовський підсів до самого господаря і шепнув йому, що привіз важливі вісті.

— Зачекайте, пане Твардовський,— задоволено й сито відповів йому Ходачківський,— я дослухаю, що мені розказує цей кабанець! Позавчора, пане, у нас були чудові лови!

Всі шестеро, що сиділи за столом, зареготали на той жарт, але пан Твардовський сидів, міцно стуливши вуста.

— У пана такий таємничий вигляд! — сказала гарненька донька Ходачківського.— Може, розкажете про новини й нам?

Пан Твардовський не відповів.

— Хіба то щось невеселе? — перепитала донька Ходачківського.

Всі знову засміялися, а Твардовський сидів ані пари з вуст. Ходачківський позирнув на нього червоними бичачими очима й шумливо звівся з-за столу.

— Ходімо, пане Твардовський.— Він гикнув і втерся рукавом.— А то панство помре з цікавості...

Застільники ввічливо ошкірилися, а Твардовський застрибав, як ворон, за тілистим Ходачківським.

— Ах, цей пан Твардовський! — манірно сказала донька Ходачківського.— Завше він зі своїми таємницями.

У світлиці, де вони опинилися, Твардовський обнюхав усі кутки, навіть за двері визирнув.

— Все боїтеся підслухів, пане Твардовський,— пробурмотів Ходачківський.— У моєму домі нема підслухачів.

— Я дбаю про вас, пане! — спалахнув Твардовський.

— Ну, гаразд,— заспокоїв його Ходачківський, увалюючись у в услон. — Можете розповідати, тут і справді нікого нема.

Твардовський умостив дрібне тіло на дзигель, і його обличчя споважніло. Позирнув на Ходачківського гострими оченятами і нарешті розтис тонкі, пошерхлі вуста.

— Привіз вашій милості вісті, яких сподівалися...

Ходачківський засопів і насторожено поставив до Твардовського червоне обличчя.

— Пан Долинський...

— Що пан Долинський? — жваво підхопив Ходачківський.

— Пан Долинський за тиждень вибирається зі слугами до Луцька.

Ходачківський дивився на Твардовського червоними, набряклими очима, наче хотів просвердлити цього задрипанця. Той, однак, спокійно витримав панський погляд.

— Це певні вісті? — спитав нарешті Ходачківський.

— Як те, що сиджу перед вами,— спокійнісінько відповів Твардовський.— Їхав до вас, два дні не злазячи з коня.

— Достойні речі достойно винагороджуються,— буркнув Ходачківський...

Пан Твардовський давно шаландався волинськими шляхами. В кишенях у нього гуляв вітер, але то не завдавало турбот панові: мав-бо кебету в голові і завше вмів це доказати.

Він виїхав від Ходачківського задоволений. У кишенях побрязкувало кілька талярів, і Твардовський усміхнувся куточком рота. Позаду теліпався на охлялій, майже сліпій клячі слуга, і Твардовський міг носити голову гордо. Він іще вб'ється в колодочки і покаже цьому нікчемному панству, яка сила таїться в його мізерному тілі.

Поки що мусив волочитися зі слугою дорогами — той приріс до нього, як реп'ях до собачого хвоста, мав виживляти і його; вони об'їжджали свій звичний шлях від пана до пана, де Твардовського все-таки гощено, хай і без пошанівку. Зате привозив часом гостинці й своїй жінці, що влаштувалася в панів Грунських господинею і могла прогодувати й десятьох таких, як її чоловік. Але пан Твардовський мав свій гонор, він не здолів би витримати підніжкового становища і ладен був міряти курці шляхи, доки носить його старий кінь. Коня й справді треба було міняти, не так його, як оту служкову шкапу, сліпу й обідрану, з-за якої супроти них найбільше скалять зуби.

Зараз пан Твардовський їхав до пана Долинського. Вони вступлять у те змагання, думав Твардовський, а він погрів руки, річ віри гідна: не треба лише втягати в те можновладних...

Був задоволений із своєї вдачі, його дрібне лице спогідніло, і це, а чи його задума, приспали бачність — біля вуха раптом просвистіла стріла, і пан Твардовський спинив перелякано коня. Друга стріла зачепила його за рукав — — притьма скотився у дорожній порох. Його слуга зробив те саме, і їх миттю обскочили вусаті обличчя.

— О, пане Твардовський! — зареготав провідник розбишак.— А я гадав, натрапили на великого пана!

— Любите, пане Ясинський, жартувати! — обурено сказав Твардовський, все ще не встаючи з куряви.

— Вставай, пане! — реготав Ясинський.— Будь певний, такому вельможцеві не вчинимо лиха.

— Ще б пак! — криво всміхнувся Твардовський, встаючи й обтрушуючись.— Зрештою, я і їхав, щоб зустрітися з вами...

Розбійники ошкірили зуби, і Твардовський сумно подумав, що всюди, куди не втрапляє, блищать проти нього оці ошкірені зуби.

— Але я й справді розшуковую вас, пане Ясинський!

— То ходімо з дороги,— весело сказав Ясинський.— Гадаю, пане, не відмовитеся пообідати з нами.

Слуга Твардовського стояв за спиною свого володаря й дурнувато, але радісно всміхався. Твардовський теж відчув, що в його животі заграли сурми.

— О, так! — сказав він.— Од гостинності ясного пана не посмію відмовитися.

Розбійники зареготали, а Твардовський поліз на коня. Зірвався, стрибнув удруге і, опинившись у сідлі, полегшено зітхнув.

Вони в'їхали в ліс. Розбишак було п'ятеро, і Твардовський зазначив мимохідь, що п'ятого він не знає, певне, прибився недавно. Ясинський їхав попереду, в нього була широка сідниця, а вгодована шия морщилася сальними набрезками. Зрештою, цей Ясинський мав і свою маєтність, хоч про його розбійництво знали всі. Але тримав носа до вітру — маєтності його не чіпано зі страху. Пан Твардовський подумав про це не без заздрості.

Шуміли високі сосни, наче там, угорі, велася таємна розмова неба з землею. Зілля плутало ноги коням, навколо все більше сутеніло. Ліс дихав вогкою прохолодою, запахом розкладеного бадилля й листя. Між сосон почали замішуватися дуби, потім утрапили вони в густий недобір, чулися тріск ломаччя під копитами, густе дихання коней і людей. Їхали довго, і Твардовський обмислював, як сховати оті кілька талярів, які йому дав Ходачківський. Плівся в хвості розбійницького під'їзду, позаду ще шаландався слуга, і цей мент треба було використати. Один по одному повпускав таляри в чоботи, а коли зник останній, полегшено зітхнув і гукнув до Ясинського фальцетом:

— То чи довго ще їхатимемо?

Ясинський повернув до нього засмагле обличчя й доказав зуби.

— Більше протрусишся, пане,— більше з'їси!

Звіддалік потягло димом і добре знайомим запахом смажені. Слуга вдихав його на повні груди і аж зітхав млосно.

— Гей, хло'! — повернувся до нього Твардовський.— Тут не впиватися?

— Чи ж я не знаю? — невдоволено потяг слуга.— А де?

— Де, де! — Твардовський сплюнув.— Мусиш уже тямити!..

Обличчя в слуги стало печальне.

— Вже, пане, приступає до мене,— сказав тужно.— Вже я, пане, сам не свій! Вже навіть покинути вас годен!

Твардовський зирнув на нього гостро, і слуга понурився.

— Ти мені, хло', диви! — процідив Твардовський крізь зуби...

На галяві горіло вогнище, слуги смажили сарну. Розбійники весело стрибнули з коней, лише Твардовський та його слуга непорушно стовбичили верхи.

— О, наші гості поклону чекають! — зареготав Ясинський.— Злазьте, ваші вельможності!

— Може б, ми перемовилися з паном,— сказав сухо Твардовський,— і ми б собі поїхали!

— Так дуже поспішаєш" пане? — подивився зизом Ясинський.

— Дуже! — сказав пан Твардовський.— Маю за день утрапити до Звягеля.

— Що у Звягелі?

— Ярмарок.

— Ну?

— А на ярмарку буде Гозьський.

— Хо-хо! — проквоктав задоволено Ясинський і вдарив батогом по халяві.— Звістка добра, пане Твардовський.— Він блиснув сліпучими зубами.— І, як відомо панові, я не звик не віддячувати за добрі звістки. Злазь!

Слуга вже зіскочив з коня й пішов до вогнища. Розбійники відрізали від туші кавалки печені. Твардовський зітхнув і покірно сповз з коня — в животі в нього голосно грали сурми...

Перед воротами князя Долинського вони зупинилися передвечір.

— Ага! — закричав Долинський,— саме вас, пане Твардовський, я й очікую! В цій господі ніхто не може зіграти зі мною в шахи!

Твардовський був звісний мастак до шахів" зрештою, як і князь.

— Радий вітати вельможного пана в моїй господі! — кричав Долинський, і Твардовський добродушно, не зважав на насмішку. Кинув повіддя слузі, і то був величний рух.

— Можна вмерти з нудьги,— голосно балакав князь.— Ті ляшки, що ваша милість рекомендував, цілковиті нікчеми. Я їх порозганяв, прошу пана, бо вони тільки й уміють жерти, пити і до чужих жінок око ставити.

— Це новочасний звичай,— ввічливо сказав Твардовський.— У кожного мостивого пана тепер цілі зграї ляшків.

— А чхати я хотів на ці звичаї! — вигукнув Долинський.— Теперечки й справді все міняється. Не встигнеш сісти до столу, як лізе туди ж слуга. Це вже псування звичаїв, пане Твардовський! Не встигнеш з господи вийти, а той кіт на підборах до твоєї жінки підмощується.

— Але ж пан Долинський — давній узівець! — Твардовський відчував задоволення: князь був у доброму гуморі, коли лаяв нові звичаї.

— Це я до прикладу, пане... А де це вельможного так довго носило? Діло мав до вас...

Твардовський умів приїжджати вчасно — слуги накривали столи. Цього разу в Долинського гостей не було, і Твардовський задоволено це відзначив.

— Німчика я теж спровадив,— сказав князь, усідаючись до столу й дивлячись на Твардовського із властивим собі презирством та насмішкою. Але Твардовський, коли треба, не мав почуття гумору, його обличчя лишалося поважне.— Німчик виявився надто розумний для мене, а може, надто дурний. Тобто говорив такі мудрі речі, що я майже нічого в тому не тямив! — Долинський зареготав.— Що чувати в світі, пане Твардовський?

Слуги застеляли стола м'ясивом та кашами. Твардовський не поспішав відповідати. Взяв шматок волятини і відкусив добрячий клапоть. За спиною стояв його слуга й ковтав слину. Твардовський повагом набрав м'яса у мису й сунув слузі. Той кинувсь у куток, і звідти почулося голосне чавкання.

— Я вже давно нікуди не виїжджав,— сказав князь.— Все ці клопоти, кат би їх погриз, все клопоти! А треба було б розігріти кров! Пам'ятаєте, пане Твардовський, що сталось у дворі Ганицьких? — Долинський зареготав.— Кого там підстрелили?

— Кількох слуг, ваша милосте,— відповів Твардовський.— А що Меланка?

Питання було недоречне: пан Долинський побагровів. Нахилився через стіл до Твардовського і сказав злісно:

— То не Меланка, а вирвикорінь. Хіба не знаєте, що селяни спалили її за відьмацтво. Треба було б, щоб разом з нею згоріли і ви, пане Твардовський!

— Ваша милість забажали жінку гарячої крові! — незворушно відказав Твардовський, обсмоктуючи каплуняче стегно.— Я вам і вистарав її...

Князь зирнув на Твардовського, і його вуста порвала всмішка.

— А ви, пане Твардовський, чи не закладаєте з чортом? Кажуть, із вас немалий чарівник?

— З мене ніякий чарівник, бо я добрий християнин,— серйозно сказав Твардовський.— Звісно, коли казати про кебету...

— Але ж, пане, їздите на цій нікчемній шкапі. Маєте порвані ронди, а про панові маєтки оповідають на дорогах вітри. Чи, може, ви так само мудрий, як той німчик, котрий і сам не розумів, що патякав?

Твардовський сидів за столом, як бог. Пив пиво й спокійнісінько покліпував каправими очима.

— Ваша милість,— прорік він байдуже,— теж абиякий пан. Хай і князь, але чи їздите, ваша милість, каретою у вісім коней?

Долинський хапнувся за бік, де мала б бути шабля. Його обличчя наливалося кров'ю.

— Хочете, пане,— сказав він із притиском,— щоб ваша вельможність перекинулася догори ногами за дверима?

— Ні! — спокійно відповів Твардовський, кладучи собі в мису шмат лосятини.— Я хочу пограти з вашою милістю в шахи. Крім того, ваша милість цікавиться новинами. Є неабиякі, і заради них я й приїхав, бо шаную вашу милість не за статки, а за добру натуру й щедру душу.

Князь усміхнувся: йому подобався цей баламут. Мабуть, він справді має сяку-таку кебету. Часом приїжджає з доброго дива. Пан Долинський чудово знає, що хоч і водить Твардовський за собою слугу, за душею в нього ні шеляга.

— А я вже хотів ставати з паном на герць! — сказав князь насмішкувато.

— У Звягелі,— відказав весело Твардовський,— на мене нарвався один ляшок. Я розпоров йому черево...

— Га-га-га! — реготав Долинський.— Ото пан такий герой! А що там, у тому череві, пан випоров?

Твардовський, однак, коли треба, не мав почуття гумору.

— Я вибив йому з рук шаблю,— сказав він незворушно,— і випустив з нього тельбухи... Але я не про те. Я про новину, яку привіз вашій милості.— Він схилився над столом і засинів, віючи на князя перетравленим м'ясивом та вином.— Ваш лютий ворог за тиждень вибирається у Луцьк до своєї рідні...

Долинський захоплено скочив.

— Ота свиня — Ходачківський? Це ж чудова новина, пане Твардовський!

— Я два дні не злазив з коня, щоб якнайшвидше сповістити її вам.

— О, я пана не забуду! — забігав Долинський.— У мене, пане, зовсім застоялася кров, і я вже давно думаю, як би її розігріти!

— Радий посприяти вашій милості,— схилив голову Твардовський.

— Може, складете мені компанію? — запитав глумливо князь.— Такий славний герцівник, так славно порете животи...

Вуста Долинського розповзлися, показуючи щербаті зуби, а очі стали вузькі.

Пан Твардовський сидів незворушно. Долинський тим часом реготав. Брався за живіт і тицькав пальцем у співрозмовника.

— Я порву собі через вас тельбухи, пане Твардовський! — гукав він фальцетом.— Ні, з вас таки славний вояк і лицарі

Твардовський уже дивився на Долинського зизом.

— Даремно ображаєте, ваша милосте,— сказав він сухо.— На жаль, мене чекають невідкладні справи, а коли б не це... я й справді не відмовився б доказати панові силу своєї шаблі.

Князь перестав реготати.

— Сподіваюся, не супроти мене, пане? — ошкірився він.

— Чи б зміг я таке подумати? — так само сухо відповів Твардовський. — Я б доказував силу своєї шаблі на ворогах вашої милості.

Долинський підійшов до Твардовського й ляснув його по плечах.

— З вас добрий шляхтич,— сказав миролюбиво.— Я б навіть узяв вае собі за підчашого.

— Була б мені честь,— сказав пан Твардовський, схиляючись.— Але поки що я волію сидіти на власних добрах.

Пан Долинський здивовано витріщився...

Коли заводились у Твардовського гроші, його починала змучувати спрага. О, та спрага, вона зведе його колись зі світу! Недаремно покинув він і рідну стріху, лишивши жінку напризволяще,— бог дітей їм не дав,— і пішов волочитися.

Тепер, коли виїжджав від Долинського, в його чоботях було вдвоє більше талярів, на які міг купити й два коня, але йому про те думати не хотілося — вже допікала спрага. Недалеко був Звягель, а для спраглого там місце знайдеться завжди. Стара Ганна, що хазяйнувала в корчмі, була запобіглива перед усіма, в кого бряжчало в кишені. Вона побачила світу, пошепки переказували, що не проти вона повідьмувати, а коли всі співали пісень, і від себе доливала грубого голосу, викликаючи такі веселощі, що хотілося випити вдвоє. Дасть пан Твардовський грошей і слузі, той піде в простішу корчму і теж віддасться тій-таки пристрасті, яка палила слугу не менше від пана. Вони обоє вдосталь наспляться під столами, аж доки не засвистить у кишенях вітер і доки Твардовський знову зачухає голову, думаючи про завтрашній день. Але він не страшився завтрього — знав, що завжди потрібний там чи тут і таки заробить,— хоч і пив, але тямки не тратив і мав зовсім некепську звичку слухати, про що балакають навкруги. Адже в шинках зачинаються всі оборудки, крім того, пани, хоч і знали непевну вдачу Твардовського, ніколи не зважали на нього,— в шинку людські мізки забиває хмільна пара і кожен наче обгороджується кам'яною стіною. Ніхто і в гадку не кладе, що пан Твардовський, який хропе під столом, має одне око розплющене, а одне вухо насторожене. Через це не одному з уроджених фатально не щастило в його задумах та оборудках, через де гультіпака й розбійник Ясинський так учасно переймав на дорогах переїжджих. Не

один із панства мав із Твардовським пильні справи і не звіряв тих справ навіть близьким собі,— хто ж бо знав, що Твардовський живе для всіх одразу? Його мовчазний, як риба, слуга теж знав що до чого,— пан Твардовський для нього не був скупий. Слуга також мав добре око й вухо, його коло знання — в іншому осередку: терся поміж міщан та козаків. Тож Твардовський міг вряди-годи гордо всміхнутися, їдучи на своєму потертому коні: хтозна, чи вже таку нікчемну роль грає він у житті? Воєводи й старости навіть гадки не мали про таке суперництво, але їх те, як і пана Твардовського, не обходило.

їхали польовою дорогою, над ними стояло чисте й палке сонце, курява вкривала їх з голови до ніг, але дзвін жайворонка був для Твардовського особливо приємний. Він усміхнувся й замугикав.

Дивився на світ крізь вузькі пролази очей, часом йому ставало й смішно. "Хе-хе,— хихотів він,— я зроблю тим добродіям добру оголоску! З цього не нагребеш купи грошей, але кожен щось усуне в руку. Зате яка втіха буде, коли вони почнуть, хе-хе, гризтись, мов собаки!" Він їхав, і похихикував, і похитувався на коні — було йому затишно, бо й сонце над головою похитувалося, соковите, приємне й затишне; цвіли над головою блискучо-чисті хмари, а поміж них розливався блакитний шовк. Він закинув голову й ковтнув слину: в горлі палило.

Слуга мовчки трюхикав ззаду, вони майже ніколи не мололи даремно язиками, адже їхня спілка — не просто стосунки пана і слуги! Твардовський не дуже покладався на охорону ззаду, але йому треба було відчувати той хвіст і живе дихання вірної істоти. Слузі теж треба було бачити перед собою міцну спину і мати за ким скеровувати коня. Зараз слузі було приємно, що його пан так радісно похлюпує смішцем, від того його велике кінське обличчя розпогідніло, а широкі, полущені, як і в Твардовського, вуста ледь-ледь посмикувалися...

Перший день Твардовський пив. Був, як і всі, відгороджений від інших кам'яною стіною, вливав у себе горілку й мед, горлав і сварився, раз навіть вийняв шабельку до якогось заїжджого, але їх розборонили.

Панство було не проти побачити цей герць, сміху було б, певне, на всю округу, але кожен мав підстави берегти пана Твардовського. Через це із зайдою завівся пан Гозьський, найкращий герцівник з-поміж волинської шляхти. Заїжджий утратив зброю ледве не відразу й перелякано втік, забувши й про гонор, і про честь уродженого. Пан-Гозьський теж добряче кружлянув: він вибрався на ярмарок і зовсім непогано зорудував справи. Тож дозволив собі жарт, якого тримав на крайній випадок: шаблею він розпоров зайді штани, коли той тікав, і панство провело невдатного герцівникй таким реготом, що Твардовський ледве не виблював. Зі сльозами на очах він поцілував Гозьського, і вони довго після того пили й оповідали свої пригоди, доки не поснули, обійнявшись, під столом. По них бігали ситі й задоволені пацюки, але вони дружно прохропли цілу ніч, не поворухнувшись.

Уранці світ для обох став матовий і хиткий; пахло кислим пивом та блювотинням, заспана Ганна вже лаяла служницю, яка шпарко витирала підлогу,— певне, заспали й вони. Твардовський із Гозьським випили пива, і, поки в шинкові нікого не було, Твардовський вирішив зірвати стиглий овоч.

— Кажуть, суд не вволив вашого подання,— сказав він, купаючи в пиві рідкі пшеничні вуса.

— Песю маму! — буркнув Гозьський.— То така бестія, прошу пана! Він десь видряпав писану собі даровизну. Те, що моя сестра за його свояком одержала помістя собі, вже, бачте, й розгляду не варте. Запопав мою сестру, і вона склала перед луцьким судом зречення... Песю маму!

— Та-та-та! — ввічливо потакнув Твардовський, його голова вже працювала чітко і злагоджено.— Мої найщиріші співчуття!..

— Що там співчуття! — загорлав пан Гозьський.— Я втратив добрячий кавал маєтку!

— Я попереджав пана,— тихо, але твердо сказав Твардовський.— Зневажили мої пересторогі, адже я точно вказав час, коли Шимкович вибрався на лови. Я казав, що це не прості лови, але ваша милість пошкодували мені кілька талярів.

— Мене завів Хрустицький,— буркнув Гозьський.— Приїхав зі своїми яструбами, і ми тоді славно пополювали. Хто ж знав, що та гадюка з ними у змові?

"Гадюку" вмовив утекти пан Твардовський. Гозьський про те ніколи не взнає, бо чинив те не сам. Подивився на Гозьського зі співчуттям і голосно зітхнув.

— Тепер у вас, пане, єдиний вихід,— тонко сказав.

Замислився, щоб Гозьський устиг зацікавитися, а тоді поцмокав. Пив пиво, дивлячись перед собою дрібними ґудзиками оченят. Гозьський глянув на нього очікувально.

— Еге ж,— сказав Твардовський.— Шимкович — велике зло нашого краю. Коли пан не замислить на нього заглади, то він її замислить на пана. Зрештою, мені неважко дізнатися, куди заховано вашу сестру. О, я ще нічого не знаю, моє діло попередити, і я охоче пана попереджу...

— Цього разу ви не пошкодуєте! — буркнув пан Гозьський.

— І в гадці не маю! — Твардовський знову прицмокнув.— Ваша честь, пане, тяжко ущерблена, і цього не варто попускати,— наблизив до Гозьського веселі округлі очі, і його пшеничний вус смикнувся.— Я ваш вірний слуга й не плескатиму даремно язиком. Але все залежить від вашої похопливості та вправності. Зрештою, вам цього не позичати...

Гозьський слухав. Перед ним зокруглювалися чи вужчали захоплені оченята Твардовського, і він думав, що недаремно захистив його від

зайди. Звісно, треба буде щось укинути йому в руку, небагато, щоб не розіпсився, але тра. Пан Гозьський міцно задумався, а Твардовський тягнув смаковите пиво.

Так другого дня Твардовський, як завжди, тягнув тільки пиво. Під вечір, правда, його знову закутало зеленими сітками, але це йому не шкодило. Був наче велика слухавка, мов дивна черепаха, що приросла до лавки і, як їжу, перепускала через себе слова. Жив, ніби квітка в степу, тремтячи від розкоші; його мозок під цю хвилю й справді ставав мережею, в яку ловилася велика й мала риба. Час торгу ще надійде, хоч і зараз ярмарок кипить покупцями. Тоді в його руку почнуть скрапувати золоті й срібні монети, і він зможе, відвернувшись, задоволено хлюпнути сміхом: часом рибою ставали покупці тієї риби. Тож сидів, оповитий зеленим серпанком і солодко марив. Заради такої втіхи міг забути й матір рідну — та й світ тоді ставав отакий: були там порожнеча, сухий дзвін і ніщо...

Звягель шаленів. Ще зранку міський майдан був засипаний п'яною ще звідучора шляхтою. Слуги закладали входи до майдану, дехто з панів сам засукував рукава. Тягли колоди, дошки, столи із шинків. Міщани міцно позачиняли ворота, бо слуги знімали й ворота, без пошанівку вриваючись у доми й витягуючи звідти все, що могло служити для загати. Ламали паркани, а довколишні собаки зняли такий ґвалт, що здавалося, надходив кінець світу. Всі п'ятеро виходів заклали міцними засіками; пани і їхні слуги гарячково горлали, підганяючи міщан, яких устигли зловити на вулиці чи повитягали з домів. Зрештою, й вони перейнялися святковим настроєм, Щедро причастившись од бочки. Твардовський блукав по майдані, похитуючись,— порядкував усім Гозьський, та й бики були його.

Прохід лишили тільки в одному місці, щоб заганяти биків, тут зібралася юрба, і в передчутті великої розваги не в одного потріпувалося підборіддя,

З шинку викотили кілька кухов меду, а коли засіки було споруджено, до кухов підходили по черзі і жадібно припадали до корця. Твардовський приклався кілька разів, він уже ледве тримався на ногах, але в нього ще вистачило сили ходити й гукати здоровниці на честь Гозьського.

— Слава панові Гозьському! — горлав він, і десятки горлянок підхоплювали цей гук.

Зрештою, хміль грав уже в усіх головах. Панство, навпереміж із слугами й міщанами, порозходилося по засіках. Ладнали мушкети і стріли.

Затрубив ріг, і здаля почувся тупіт ратиць: гнали биків. Бики поводили кривавими очима; біля залишеного проходу стояв слуга Твардовського й розпікав на жаровні шину.

Двоє слуг Гозьського вели на налигачі бика. Той схилив голову й помахував буйною головою. В проході слуги миттю розскочилися, а слуга пана Твардовського приклав шину бикові до спини. Зашипіло м'ясо, звився димок, бик рикнув і люто рвонувся в прохід. Вилетів на майдан, і на нього градом посипалися стріли.

Бугай осатанів. Кинувся до найближчої загороди, вдарив рогами — й полетіли навсібіч ощепи. Гримнуло кілька пострілів, і з бика струмками зацебеніла чорна кров. Бугай на хвилю спинився, зачудовано поводячи головою, тоді повернувся й метнувсь у другий бік. Назустріч йому засичали стріли і загорлали підпилі шляхтичі й міщани. Один завзятець вискочив на огорожу й замахав червоною плахтою. Бик урізався в загорожу, схитнувся сміливець і закричав пронизливо — бугай підкинув його вгору, могутньо мотнувши головою. Вдарила ще кілька пострілів; тварина захиталася на всіх чотирьох і гримнула об землю.

— Офірую на бенкеті — закричав Гозьський, махаючи муїнкетом.

— Слава панові Гозьському! — вереснув захоплено Твардовський.

У загорожі вже метався другий бик. Скажено рикав, і кров заливала йому очі. Він наскочив на труп міщанина й почав бодати його. Рій стріл упився в тіло тварини, а кілька пострілів бахнуло водночас. Бугай вирвався на середину майдану, захитався, а тоді почав шалено рити рогами землю. Боки його лисніли від червоної юшки, а з рота виривався важкий рев.

Розпачливий крик струснув повітря — це третій бик вирвався з рук погоничів. Відкинув їх, зачепивши одного рогами, і з ярим ревом метнувся на засадників, що стояли біля загорожі. З зойками помчали засадники через майдан, а бик, ускочив у прохід, погнав за ними. Кілька шляхтичів устигло вискочити на загорожу, а один упав, підтоптаний могутніми ратицями.

Загриміли постріли, й засвистіли стріли. Осадники запаморочливо загорлали зусібіч. Твардовський захлинався й верещав найдужче. Бугай упав на бік і забив ратицями...

На майдані, де ще пахло кров'ю, горіли високі багаття. Три туші було підвішено над вогнем, а загорожі розбирали на паливо. Гозьський сам пішов у шинок і наказав викотити ще кілька кухов трунку.

Спадали на місто сутінки, звідусіль сходилися подивитися на видовисько міщани. Слуги накрили панам столи, витягнуті із загорожі; всі посідали просто неба і, доки поспівала печеня, з вигуками кружляли трунок.

— Такого видовища, ваші милості,— кричав підпилий Твардовський, — я не пам'ятаю, доки живу! О, про нас заговорять, панове, дослухайте мого слова! Хай знають нащадки, як уміли гуляти їхні батьки!

— Я хочу напоїти ціле містечко! — ревів Гозьський.— Гей, ви, чи привели музик?

— Музики зараз будуть, ваша милосте! — гукнув слуга.

Гозьський шумливо звівся з-за столу і, похитуючись, пішов уздовж юрби, що оточила майдан. Вогнища стріляли снопами іскор, червоні виграви гуляли по лицях. Гозьський махнув порожнім келихом.

— Гей, люди! — загорлав він.— Я оце наказав викотити для вас п'ять кухов горілки!

Одностайний крик вирвався з сотень грудей.

— А ці воли віддаю вам на заїдок!

— Слава панові Гозьському! — загорлав Твардовський. Його слуга підхопив погук з юрби, і люди гукнули хвалу.

Гозьський підступив до вогнища, лице його від вогню побуряковіло. Вийняв з-за паска ножа і вкраяв шмат печені. Заплющив очі й пожував. На нього летіли снопами іскри, зі шваркотом стікала товщ, а прискалене, каламутне око тварини тупо вдивлялося в свого забійцю.

— Можна їсти! — закричав Гозьський, і роз'ятрена юрба стрімголов кинулася до м'ясива.

Рвали руками, різали ножами, відтинали шаблями, з кухов було вибито днища, і слуги з черпаками відмірювали питво в дерев'яні чаші...

Пан Твардовський сидів за столом, приплющившись. Його гойдало в сивих хмарах; здавалося, приспустилися вони, схопили Твардовського волохатими лапами, поклали на сіру постіль і заколисали. І уздрів

Твардовський себе підвішеним у небі, висів він над землею і плив кудись, плив. Дивився вниз крізь приплющені повіки й бачив, як мчить дорогою кінний загін. Той загін оточував посілля, і він добре знав, чиє то посілля і хто стоїть на чолі напасників. Ударено на ґвалт у церкві, але зайди вже скочили в двір. Їдко спалахнула усмішка в пана Долинського, перелякано закричала дочка Ходачківського, хтось зі слуг вистрелив, але впав із розваленим черепом. Пан Долинський схопив за косу дочку Ходачківського й потяг її за клуню. Розбишаки кинулися грабувати панський дім, вершники літали й по селі, махаючи нагаями й калічачи селян. Люди розбігалися навсібіч, жертви валилися, і над ними свистіли сірі змії канчуків...

Твардовський плив у сивих хмарах, вуста його краяла сардонічна всмішка. Заграли поблизу музики, і він здригнувся. На майдані танцювали. Підпилі міщани й міщанки похапалися в обійми й гопцювали. Скакав, облапивши широкотілу жінку, пан Гозьський, стрибав і слуга Твардовського та й решта шляхти й міщан. У цей мент наче забули про станову різницю, дихали одне на одного перепаленою їжею й трунком, запалювалися вогнем.

Слуги підкинули до багаття палива, і все те місиво, обілляте червоною барвою, ще шаленіше застрибало й закрутилося. Чоловіки тисли до себе жінок, клеїли груди до грудей, ноги до ніг. Жінки звискували вражено й захоплено, а їхні напарники дико й басовито погукували. Витинали музики, якийсь чорний лахман горлав у варисько натхненну, пісню, біля кухов усе ще пили, припадали до чаш, а тоді знову кидались у нестримний вир...

Твардовський наче приспустився до землі. Сиві хмари гойднули його, і він причалив до найближчої кухви. Взяв черпака й приклав до вуст. Потяг у себе вогонь зі смаком крові і пирснув, наче кіт. Тоді знову піднесло його вгору, і знову він поплив, задоволено всміхаючись. Побачив-бо й другий кінний загін, який з льоту вдарив на помістя пана Долинського. Слуги Долинського тікали через поле, але їх наздоганяли

кіньми, топтали, в'язали й волочили за собою. Розбивали вікна й двері, тягли добро й складали на вози...

Твардовський повернув голову в другий бік: обійстя пана Ходачківського палало. Загін Долинського відходив у ніч, сам Долинський озирався вряди-годи, скалячи зуби, а за ним бігла припнута до коня дочка Ходачківського. Обличчя в неї було закривавлене, волосся сколошкане, а очі повні жаху...

Пан Ходачківський там, біля обійстя Долинського, світив задоволено всмішкою. "Ану, хлопці! — горлав він.— Розбивай це кубло!" Люди Ходачківського полізли на дах, скидали гонту, стинали бантини...

Тваодовський хитався в сивих хмарах. До нього підпливла кудлата постать, і він уздрів жіноче личко. Воно захихотіло й підморгнуло Твардовському, і той оскалився, показуючи попсовані зуби. Схопив жінку в обійми й почав шалено перебирати ногами. Дригав ними, бо плив між небом і землею; жінка хихотіла й притискалася до пана Твардовського, і він закричав захоплено чи радше заіржав: глибоко в темряві, в кудлатому мороку завис і сумно загус крик коня...

Палали багаття, іскри обсипали юрбу, гуцали натхненно чоловіки й жінки, і Твардовський раптом відштовхнув від себе ту, котру приймав за жінку. Спалахнула блискавка перед очима: чорне обличчя з рогами зирнуло на нього й зареготало. Чорні руки підкинули його, як опуку, і Твардовський знову поплив у сивих хмарах, підвішений над землею, безсилий торкнутися тверді чи знестися до хмар справжніх...

У глибині ночі ясніло ще одне вогнище: розбивав маєток Гозьського розбійник Ясинський. Жінка пана Гозьського ридала на землі, і її ясне волосся тремтіло на плечах, граючи іскрами...

Тонкий страх, наче вуж, проліз панові Твардовському під пахви. Озирнувся довкола: чи сниться йому, чи, може, мариться? Ні, летів він

над землею, злегка похитуючись, наче надута куля, поруч кружляли, шкірилися й кривилися якісь обличчя, і він раптом збагнув, що то все його обличчя, тільки розкладене на множество подобенств.

Тоді знову підпливло до нього те чорне. Приклеїлося до його вуст холодним присосом, і Твардовський став зовсім легкий од того поцілунку. Схопив себе за волосся й почав смикати, щоб отямитися, але тільки ніч глибочезну побачив і кілька палахкотливих вогнищ у ній. Вогнища у Звягелі і роз'ятрену від трунку та їжі юрбу, що вигецувала; вогнище садиби Ходачківського, на яке востаннє озирнулася, біжучи за конем Долинського, юна Ходачківська; вогнище садиби Долинського й садиби Гозьського, де звела до неба білі руки знівечена жінка й трусила ними чи молячись, чи проклинаючи. Пан Твардовський перекинувся горічерева й поплив далі між небом та землею, вже твердо знаючи, що ніколи не ступлять на твердь його роздуті, як кулі, ноги.